

Розділ 1

Вступ: Який час?

Чи доводилося тобі бути на зустрічі випускників у школі? Якщо так, то, можливо, ти також отримав незвичне і сильне враження. Одні за одними старі друзі віталися з тобою, і якщо спершу ти не був певен, чи впізнаватимеш їх, то тепер з радістю виявляєш, що ви впізнаєтесь, принаймні за секунду-дві. Ти помічаєш, що вони залишилися такими ж, як і раніше, і за якийсь час розмова йде, як колись у класі чи на подвір'ї школи. Але також помітно, як змінилися їхні обличчя; слухаючи розповіді про їхнє життя після школи, ти помічаєш, що їхні особистості перемінилися, часом дуже різноч. Враз перед тобою розгортається весь перебіг життя, з його чіткими контурами, починаючи від дитинства, і дещо більше розмитий – аж до можливої старості. Ймовірно, тоді ти, подібно до мене, відчуваєшся пригніченим через *плин часу*.

Атож, кого на своєму життєвому шляху не вражала незвичайна присутність часу в нашому існуванні? Здивування можна відчувати будь-коли, бо час постійно прямує слідом за нами, і ми ніколи не знаємо, коли він вважатиме за потрібне поплескати нас по плечі, нагадуючи про своє існування. Та деякі ситуації особливо сприяють роздумам про минулість часу.

Переглядаючи світлина, ми можемо відчувати, що час ніби вривається в життя. Ти сидиш разом із дити-

ною чи онуком і переглядаєш фотоальбом: «Тут тобі було всього шість тижнів... а це твій перший день у школі». І водночас той, хто сидить поруч, встиг стати дорослим – йому зараз стільки років, як тобі тоді, коли була зроблена світлина. Ти розгублено дивуєшся, бо чогось, що було тобі відоме, вже нема, але на зображенні однаково присутня безсумнівна реальність. Нерідко фотографія викликала філософські роздуми про час і мінливість речей, як-от у французького літературного і художнього теоретика Ролана Барта (1915–1980). Розглядати світлину – це ніби дивитися впритул на щось минуле, наче бачити *примару*, пише він¹.

Що ще так заворює, як «перебіг часу»? Усе в житті приходить і відходить, але ми не впадаємо у стан заціпеніння щоразу, коли бачимо, як якась людина йде дорогою. По-перше, ми знаємо, що час є чимось всеосяжним, він наш супутник, від якого нікуди не втекти. Тому це нагадує нам про скінченність речей і про смерть як екзистенційний факт, неминучий для всіх живих. По-друге, нас часто притягує недосяжне, але всі, хто намагався схопити час, мали відчуття, що він із глузливою посмішкою вислизає з їхніх рук. Та, можливо, час зображують як ходу, аби заповнити нашу увагу, а тоді одразу ж відкрити, що час насправді не такий?

Подібним чином відома норвезька страхова компанія впродовж років привертала нашу увагу: «Час іде. Взаємовигідне залишається». Кращого корпоративного гасла годі знайти, завдяки текстові й зображенню воно стало частиною колективного підсвідомого норвезького народу. Щоразу, як ми це чуємо, перед нами постає образ ходу часу і його символ – плечиста, темна постать мандрівного сторожа, котрий

---

¹ Roland Barthes: *Det lyse rommet*, перекл. Knut Stene-Johansen, Oslo: Pax Forlag 2001, с. 18, 109.

рішуче прямує крізь нічну темряву. Таким чином це гасло вселяє почуття безпеки. З такою ж певністю, як іде час, має складатися справа із Взаємовигідним страхуванням. Здається, неможливо засумніватися в цих двох істинах.

Але якщо задуматись і якщо ми перебуваємо в кверулянтському куті, ми таки сумніваємося. Взаємовигідне не завжди залишатиметься, а час навряд чи коли-небудь рушить. У всякому разі, час – не звичайна рухома річ серед інших речей в світі; твій колега ніколи не скаже: «Сьогодні дорогою на роботу я бачив на узбіччі лисицю, потім орла в небі, а вже в кінці вулиці бачив, як Час повертав за ріг». На відміну від лисиці або орла, час не може приходити чи йти ні на Землі, ні в космосі. Весь рух відбувається в часі, і ми можемо певним чином зафіксувати цей рух, кажучи, що він триває такий-то час. Але ж сам час не може існувати в часі.

Проте ми усвідомлюємо річ не в русі часу, а в переживанні часу, як «чогось», що її супроводжує. Тож час не буквально приходить і йде, а може обрамлювати все, що приходить і йде. Зрозуміло, що це не конкретна, усвідомлена рамка; ми значно ближче наближаємося до розуміння реальності часу, коли називаємо його горизонтом, який усюди нас оточує, хоча ми й не досягаємо його. Бо навіть якщо час усюдисущий, як вода для риби, він також віддалений, ніби веселка для допитливої дитини. Можливо, саме через це поєднання довірливості й легкої відстані філософ і батько церкви Августин (354–430) в автобіографічній «Сповіді» вигукує, що поки ніхто не запитує його, що таке час, він це знає, але коли таке питання поставлене, він губиться з відповіддю².

² Jf. Augustin: *Confessiones*, перекл. Åsmund Farestveit/Hermund Slaattelid, Oslo: Det Norske Samlaget 2009, с. 266.

Атож, при уважнішому розгляді час несе в собі загрозу зникнення, тож нам легко поспівчувати португальському письменникові Фернандо Пессоа (1888–1935):

І все-таки – що міряє нас, не маючи мірила, що вбиває, не будучи присутнім? Саме в такі моменти, коли навіть не знаю чи час існує, я досвідчую його як людину і відчуваю потребу поспати³.

Якщо зараз сучасний письменник може досвідчувати час «як людину», то не дивно, що це відбувалося в давньому, так званому архаїчному, суспільстві. Ще в давнину загальне поняття «час» відіграло в житті людей практичну роль, і було це пов'язано з різними богами часу.

Грецький Хронос представляв «час походження», а вже інші боги відповідали за присутність часу в конкретних діях і природному розвитку подій. У римській міфології бачимо Януса, бога «начала» або «переходу», котрий мав два обличчя: одне звернене в минуле, інше – в майбутнє. Є також бог часу засіву та збору врожаю Сатурн, який пожирає власних дітей. Таке представлення богів свідчить про руйнівну силу часу, про те, що час полишає речі на закони змін, бо те, що триває в якийсь момент, відійде. Принаймні «поганим» є індійський бог Вішну, який в епосі «Бхаґавад-гіта» пожирає все живе, а людей розриває на шматки, аж від їхніх тіл залишаються лише недоїдки між зубами.

У суспільстві з такими богами екзистенціальний вимір часу був нерозривно пов'язаний з міфологією і роздуми про «час» були тим самим, що й роздуми про певні аспекти загального релігійного уявного світу. За-

---

³ Fernando Pessoa: *Uroens bok*, перекл. Christian Rugstad, Oslo: Solum 2005, с. 380.